

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi

Şener ÇAKIR*

Öz

Türk İstiklal Harbi'nin askeri stratejisi düzenli ordunun kurulması ve ülkenin düşmandan temizlenmesidir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için öncelikle stratejik savunma yapılarak düşmanın durdurulması, ihtiyaç duyulan zamanın kazanılması ve düzenli ordunun taarruz kabiliyeti kazanması öngörülmüştür. Ardından da düşmanın yurttan atılması için stratejik taarruz yapılması planlanmıştır. Operatif ve taktik seviyede yapılan muharebeler stratejik hedeflerin elde edilmesini sağlamıştır. Sakarya, Meydan Muharebesi, Türk milletinin kaderi üzerindeki önemli rolü yanında, askerlik sanatı bakımından şaheser bir örnek olarak harp tarihi sayfalarını süslemiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "*hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır*" prensibi ile stratejik alanda üstün ve daha büyük bir ordunun nasıl yenilgiye uğratılabileceğini gözler önüne sermektedir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunda askeri harekât yön değiştirmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar stratejik savunma yapılmış, Sakarya'dan sonra stratejik savunmaya dönüş olmuştur. Yunan Ordusu stratejik saldırı yapma gücünü kaybetmiştir.

Anahtar Sözcükler: Muharebe, Savunma, Strateji, Taarruz, Taktik.

---

*Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7514-1217>, E-mail: cakirsener@hotmail.com.tr.

ÇAKIR, Şener (2022). Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi. *Akademik Açı*, 2(1), s. 66-91

The Military Strategy of the Sakarya Pitched Battle

Abstract

The military strategy of the Turkish War of Independence is the establishment of a regular army and the cleansing of the country from the enemy. In order to realize this aim, it was envisaged to stop the enemy by making strategic defense, to gain the necessary time and to gain the offensive capability of the regular army. Afterwards, a strategic attack was planned to drive the enemy out of the country. Battles at the operative and tactical level provided the necessary conditions for the achievement of strategic objectives. The Sakarya Pitched Battle, besides its important role in the destiny of the Turkish nation, adorned the pages of war history as a masterpiece in terms of military art. It reveals how a superior and larger army can be defeated in the strategic area with the principle of *"There is no line defense, there is only surface defense"* of Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha. As a result of the Sakarya Pitched Battle, the military operation changed direction. In the War of Independence, strategic defense was made until the end of the Battle of Sakarya and after Sakarya, there was a return to the strategic offensive. The Greek Army has lost its power to make strategic attack.

Keywords: Battle, Defense, Strategy, Offensive, Tactics.

Giriş

Türk Kurtuluş Savaşı, dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Osmanlı Devleti topraklarının paylaşım projeleri karşısında Türk milletinin başlattığı mücadelenin adı olmuştur. Bu savaş hazırlanması, başlaması ve cereyanı bakımından normal bir savaş ile kıyaslanamayacak özellikler taşımaktadır. Sebepleri tarihin derinliklerine kadar uzanan askeri, siyasi ve ekonomik unsurları içinde bulunduran ve Türk milletinin kaderini belirleyen bir mücadele olmuştur.

Türkler Kurtuluş Savaşı'nda üç cephede savaştılar. Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı yapılan savaş ilk cephe. Güney Cephesi'nde Fransız Ordusu ve işbirlikçileri olan Ermenilere karşı yapılan mücadele ise ikinci cepheyi oluşturmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın en önemli ve üçüncü cephesi ise Yunanistan'a karşı savaşılan Batı Cephesi'dir. Batı Cephesi'nde yapılan muharebeler, katılan asker sayısı, süresi ve kapsamı açısından büyük olmuştur. İzmir'in 15 Mayıs 1915 tarihinde Yunanlılar tarafından işgali 1919 – 1922 yılları arasında cereyan edecek olan Türk – Yunan savaşının nedenini teşkil etmiştir. Batı Cephesi muharebelerinin en önemli safhasını ise Sakarya Meydan Muharebesi oluşturmaktadır. Anadolu'nun geleceğini tayin eden bu savaşa cephede Türk Ordusu, cephe gerisinde Türk milleti katılmış, Ankara önlerine gelen Yunan Ordusu kesintisiz 22 gün ve gece süren muharebe neticesinde mağlup edilmiş ve Sakarya Nehri batısına atılmıştır.

Bu savaş sahada Türk-Yunan çatışması olarak görünse de aslında başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın hâkim güçleri de sağladıkları destek ile Yunanistan'ın yanında yer almışlardır. Dolayısıyla Türk Ordusu bu savaşta sadece Yunanlıları değil, Avrupa'nın önde gelen devletlerini de

yenmiştir. Bu muharebede Türk Ordusu kendisinden sayıca daha büyük, silah, araç, gereç ve teçhizat bakımından daha üstün düşmana karşı savaşmıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde yaşanan yenilginin moral çöküntüsü ve uğranılan askeri kayıplar ile birlikte birliklerin çok kısa süre içinde yeniden muharebe için tertiplenmek zorunda kalması, durumu daha zorlu hale sokmuştur.

Tüm bu olanaksızlıklara rağmen Türk Ordusu uyguladığı savunma stratejisi ile başta Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve komuta kademesinin üstün sevk ve idaresi, Türk askerinin kahramanca savaşması sonucunda yenilgiye uğratılmıştır. Bu nedenle Sakarya Meydan Muharebesi Türk Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktası, Türk milletinin ölüm kalım savaşı olarak tarihe geçmiştir. Bu muharebe, asker, silah, gereç ve teçhizat bakımından üstün olan bir ordunun stratejik, operatif ve taktik seviyelerde uygulanan yöntemlerle yenilebileceğini bir kez daha göstermiştir.

Strateji

En sade ve doğrudan ifadesi ile strateji kazanma sanatıdır. Bu bir kazanma teorisi ve nasıl kazanılacağıdır. Strateji kelimesi Yunanca kökenlidir ve sadece bir orduyu yönetme sanatı anlamına gelen "*strategos*" kelimesinden gelmektedir (Stephens, Baker, 2019, s. 19). Bununla birlikte strateji kelimesi günümüzde çok sayıda faaliyete ilişkin olarak kullanılmaktadır. İş hayatında malların satışı için pazarlama stratejileri, sporda takımların rakiplerini yenmek için uyguladığı stratejiler, kişilerin tasarruf yapma stratejileri, sosyal hayatta kullanılan stratejiler, kişisel koleksiyonlarını gerçekleştirmek için stratejiler bunlardan bazılarıdır.

Strateji kelimesi belirli bir hedefe yönelik kullanılan araçlar içinde kullanılmaktadır. Bir savaş uçağının üssünden uzakta olan herhangi bir saldırısı otomatik olarak “stratejik” olarak tanımlanmaktadır. Hedefin veya görevin amacına bakılmaksızın ağır bombardıman yükü taşıma kabiliyetine sahip uzun menzilli uçaklar daima stratejik bombardıman uçağı olarak adlandırılmıştır. Aksine, kısa mesafelerde hafif yük taşıyan küçük uçaklar amaçlarına bakılmaksızın görevleri nedeniyle taktik uçak sınıfına konulmuştur.

Askeri liderler ve yöneticiler en eski çağlardan beri strateji üzerinde düşünmüşlerdir. Strateji bir zamanlar sadece politika ve askerlik konularının çalışma alanında yer alan bir konu olarak düşünülürken, giderek coğrafya ve antropolojiden, ekonomi, sosyoloji ve kültürel araştırmalara kadar birçok bilim alanı ile bağlar kurarak bütün bilim dallarını kapsayan bir disiplin olarak ele alınmaya başladı. Günümüzde strateji kelimesi askeri ve siyasi alanlar ile birlikte yarış kazanma stratejisinden para kazanma ve yatırıma kadar her alanda kullanılmaya başladı. Burada incelenecek konu askeri ve siyasi strateji olacaktır (Akad, 2013, s. 3).

Askeri strateji, askeri gücün siyasi amaçları başarmak için kullanıldığı yöntem olmasından dolayı, genel olarak savaş sanatı olarak tanımlanmaktadır (Stephens, Baker, 2019, s. 5). Bu tanıma göre strateji politika ve uygulamalar arasındaki köprü, yani siyasi amaçların başarılmasına yönelik askeri güçlerin kullanılmasına ilişkin bir plan olarak görülmektedir. Askeri güçler birçok şekilde kullanılabilir; istikrar ve güvenlik düşüncesiyle nüfuzunu kullanmak, bir saldırıyı caydırmak ve savaşı sürdürmek. “Şekillendir-caydır-karşılık ver” sloganı bu yaklaşımları birbirlerinin

alternatifleri olarak değil, fakat sırasıyla uygulanması gereken aralıksız bir bütün olarak tanımlamaktadır.

İyi bir strateji sürekli olarak “*sonuçlar-yollar-araçlar*” yapısına uygun olarak hareket etmelidir. Burada sonuçlar, siyasi amaçlarla veya mevcut terminolojideki haliyle, yaratmak istediğimiz etkiyle özdeşleşmektedir. Yollar, ulaşmak istediğimiz sonuca varmak için seçtiğimiz yöntemi tanımlamakta, araçlar ise bu yolu takip etmek için mevcut olan araçları tarif etmektedir. Bu bakımdan araçların ve yolların ulaşılacak istenen sonuçlar ile tutarlı olmaması halinde mevcut askeri güç, teknoloji, doktrin veya diğer kurumsal uygulamalar ne olursa olsun stratejik yaklaşımın da doğru olamayacağı sonucu çıkmaktadır (Stephens, Baker, 2019, s. 16).

Devletler savaşa girmeyi düşündüğü zaman, askeri stratejilerini hazırlamaya ve son aşamasına getirmeye karar vermeden önce tüm siyasi, diplomatik, sosyal, ekonomik ve diğer unsurları göz önünde bulundurmaya zorundadırlar.

Prusyalı asker ve strateji uzmanı Clausewitz, “*Savaş Üzerine*” adlı eserinde; “*strateji, muharebenin savaşın amaçlarına hizmet edecek şekilde kullanılmasıdır*” tanımını yapmıştır. O’na göre aslında strateji sadece muharebe ile uğraşır ve strateji teorisi bu özel faaliyetin başlıca aracını, yani silahlı kuvvetlerin hem doğrudan doğruya kendilerini hem de belli başlı ilişkilerini ele almak zorundadır. Çünkü muharebeyi belirleyen ve muharebeden doğrudan doğruya etkilenen bu silahlı kuvvetlerdir. Muharebenin kendisi de hem muhtemel sonuçları açısından hem de ortaya koyduğu önemli manevi ve fikir güçleri açısından incelenmelidir (Clausewitz, 2003, s.148)

Bu tanıma göre strateji, savaş eyleminin tümüne, savaşın amacına uyan bir hedef göstermesi gerekir. Diğer bir ifadeyle strateji savaş planını yapar ve öngörülen hedefe göre ona ulaşılmasını sağlayacak bir dizi eylemi saptar, seferlerin planlarını hazırlar ve her birinde verilecek muharebeleri örgütler.

Stratejik kararlar almak taktik alanda alınan kararlardan çok daha kuvvetli bir irade gücüne ihtiyaç gösterir. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ordusunun Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi için verdiği emri buna güzel bir örnektir. Taktik yönden komutan belirli bir anın gereğini yerine getirmek zorundadır, kendisini o anın akıntısına kaptırır, yok olma tehlikesini göze almadan bu akıntıya karşı koyamaz, birliğinden yükselen korkuları da yenerek cesaretle ileri atılır. Diğer taraftan stratejide her şey çok daha yavaş hareket eder. Hem kendisinin hem de başkalarının düşünce, tahmin ve görüşlerine çok daha fazla yer vermesi gerekir. Stratejide taktikte olduğunun aksine, olayların hiç değilse yarısını gözlerimizle görme olanağına sahip değiliz. Bu nedenle pek çok askeri lider harekete geçmesi gerektiği anda, şüphe ve tereddütlere kapılıp yerlerinde kalmışlardır.

Çinli filozof ve strateji uzmanı Sun-Tzu'nun günümüzden 2500 yıl önce yazdığı "*Savaş Sanatı*" adlı eseri günümüze kadar tüm strateji uzmanlarının ve harp akademilerinin temel kaynak kitabı olmuştur. "*Savaşmadan kazanmak*" prensibini ana doktrin olarak ele alan kitap, taktik ve stratejik savaflara yol gösterdiği kadar, günümüz ekonomik ve sanayi savaflarına da kılavuzluk etmekte, ekonomist ve politikacılar da yol göstermektedir (Sun-Tzu, 2008, s. 5). Sun-Tzu kitabında stratejik olarak uygun koşullar altında küçük bir grubun büyük bir gruba karşı galip gelebileceğini

ve bu koşulları da adalet, düzen, dayanışma ile ahlakın oluşturduğunu söylemiştir (Sun-Tzu, 2008, s.29-30).

Bundan dolayı zafer sadece güçlü silahlarda değildir. Yaşayabilen bir örgüt kurabilenler sayıları az da olsa yaşayabilirler. Aksine can çekişen toplumlar büyük olsalar bile yok olurlar. Silah kullanmanın tek yolu stratejisi önceden belirlenmiş operasyonlardır. Sun-Tzu'nun kitabına göre komutan ülkesi için yararlı bir araçtır. Önce stratejiyi belirleyip, sonra da uygulamayı yöneten komutanın ordusu akıntı içinde yüzmeyi başaran bir dal gibidir.

Savaşın tek bir sonucu vardır, o da nihai sonuçtur. Bu sonuca ulaşmaya kadar henüz hiçbir şey karara bağlanmamış, hiçbir şey kazanılmamış, hiçbir şey kaybedilmemiştir. Bu anlayışa göre savaş bölünmez bir bütündür, parçaları (kısmi sonuçları) ancak bu bütünlü ilişkileri bakımından bir değer taşırlar. 1812 Moskova Seferi'nde Napolyon, Rusya'nın yarısını işgal etmesine rağmen arzu ettiği barışa ulaşamadı. Rusya'nın işgali O'nun sefer planının sadece bir parçasıydı ve bu planı tamamlamak için bir parçaya daha ihtiyaç vardı, o da Rus Ordusunun imhasıydı. Napolyon diğer başarılarına bunu da ekleyebilseydi barış avuçlarının içinde olacaktı. Ancak planının ikinci kısmını uygulama fırsatını daha işin başında kaçırdığı için onu sonradan gerçekleştirmeyi başaramadı ve böylece planın birinci kısmı ile birlikte tüm plan mahvoldu (Clausewitz, 2003, s. 215). Benzer şekilde Kütahya-Eskişehir Muharebesi Yunan Ordusunu zaferi ile neticelense de Türk Ordusunun imhası gerçekleştirilemedi ve ardından da Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunanlıların yenilgisi ile sonuçlandı.

Askeri Strateji

Askeri strateji, eldeki olanakların zaferin kazanılması için en verimli şekilde kullanılmasına odaklanırken, genel strateji, siyaset ve diplomasi gibi savaş dışı araçlar ile savaşın amaca uygun olarak en iyi nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda genel fikir ve prensipler olarak tanımlanabilir. Amaç strateji için en önemli unsurdur, çünkü savaşın iyi tanımlanmış bir amaca yönlendirilmesi gerekir. Askeri zafer tek başına bir amaç sayılamaz. Esas olan politik amacın elde edilmesidir. Stratejinin temel olarak anlamı bu amacın gerçekleştirilmesidir (Akad, 2013, s. 4).

Strateji genel olarak üç farklı düzeyde ele alınır. Birinci düzey genel veya siyasi stratejidir. Bu düzeyde, ülkenin liderleri askeri seçenekler, diplomatik, iktisadi vb. diğer çeşitli araçlarla birlikte stratejiyi nasıl oluşturacaklarını kararlaştırırlar. Bazen savaşa başvurmadan sadece savaş tehdidi ve iktisadi-siyasi baskılar ile sonuç almaya çalışırlar. Ancak savaşa karar verildiği takdirde, bunun en elverişli koşullarda yürütülmesini sağlayacak diplomatik ve iktisadi politikaların da askeri tedbirlerle bütünlük içinde hazırlanması gerekir. Savaşın nasıl yapılacağı, doğrudan savaş ilanı veya dolaylı yöntemlerin kullanılması gibi savaşın farklı usulleri belirlenir.

İkincisi askeri stratejidir. Burada savaşı en elverişli koşullarda sona erdirecek yollar üzerinde durulur. Hangi cephelere önem verilecek, yığınak nasıl yapılacak, hangi seçenekler elde tutulacak ve kaynaklar nasıl kullanılacak gibi konular belirlenir. Savaşın topyekûn bir saldırıyla başlaması veya taarruz için koşullar oluşuncaya kadar yıpratma savaşı yapılması gibi hususlara eldeki kaynak ve güçlerin durumuna göre karar verilir.

Üçüncü düzey operasyonel stratejidir. Cepheler ve farklı harekât alanlarının her birinde işler genel hatlarıyla nasıl yürütülecektir. Taarruz yönleri ve ağırlık merkezlerinin belirlenmesi, farklı birlikler arasında işbirliği ve uyumun planlanması operasyonel stratejinin konularıdır. Örneğin bir kuşatma harekâtında aldatma planı nasıl uygulanacak, kuşatma birlikleri düşman derinliklerinde nereye ulaşacak, süvari birlikleri nasıl kullanılacak gibi hususlar planlanır. Operasyonel düzey, strateji ile taktik arasındaki bağlantıyı kurar.

Bu üç strateji düzeyinin altında birliklerin nasıl savaşacakları ise stratejik veya operatif düzeyden çıkarak taktik alanına girer. Taktik ve strateji iki farklı alana ait olmakla beraber birbirlerinden tümüyle bağımsız değildir. Birliklerin stratejik yetenekleri strateji seçimindeki kıstaslar arasında ön plandadır.

Savaşın Seviyeleri Açısından Strateji

Askeri terminolojide harbin üç seviyesi olarak stratejik, operatif ve taktik seviye kavramları kullanılmaktadır. Bu seviyeler arasında bariz bir sınır bulunmamakla birlikte görev ve yetkiler, bünyeleri içindeki kuvvet, yer ve zaman münasebetleri ve hareket serbestisinin genişliğine göre birbirinden ayrılmaktadır. Harekât alanında askeri liderlerin başlıca görevleri stratejik ve siyasi hedeflere ulaşmak için kesin sonuç yerinde ve zamanında düşmanın hassas yerlerine karşı üstün muharebe gücünü toplamaktır. Harekât alanındaki en üst komutan birliğin harekâtını eldeki bütün muharebe, muharebe desteğini ve lojistik desteğini en iyi şekilde kullanmak için planlar.

Harbin hedeflerini siyasi faaliyetler belirler. Harpten beklenen sonuca ulaşmak için öncelikle askeri gücün belirlenen hedefleri ele geçirmesi gereklidir. Askeri gücün yöneleceği hedefler ise harbin siyasi maksatlarına ulaşılmasını sağlayacak hedeflerdir. Bir muharebede harekât alanının özelliklerine göre askeri hedeflerin elde edilmesinde tüm askeri unsurların birlikte kullanılması gereklidir. İcra edilecek askeri harekât operatif seviyelerde ordu ve kolordu gibi büyük birlikler tarafından yönlendirilir.

Stratejik Seviye

Bir milletin stratejik hedefleri, politikalara dayanılarak tespit edilir ve tüm harekât için temel teşkil eder. Stratejik seviyede milletler ve diğer taraflar yönlendiricidirler ve menfaatleri doğrultusunda imkân ve kabiliyetlerini kullanırlar. Silahlı kuvvetler de milli stratejinin bir unsuru olarak kullanılır. Stratejik seviyede planlamada savaşın sevk ve idaresi en üst düzeydeki siyasi ve askeri makamlar tarafından yapılır. Stratejik seviyede planlamanın hedefi; muhtemel bir saldırıyı caydırmak, caydırmanın başarılı olmadığı hallerde ise harbi kazanmaktır. Bu seviyedeki planlama; kaynaklar, kabiliyetler, sınırlamalar ve kuvvet yapılarıyla ilgilidir. Stratejik seviyede planlama ile kaynakların tahsisi yapılır, öncelikler tespit edilir ve uygulama için zaman süreleri belirlenir. Stratejik intikal, seferberlik, sivil savunma, birliklerin ileri bölgelerde konuşlandırılması, acil intikal ve takviyeler stratejik seviyede planlama ile sevk ve idarenin kapsamı içindedir.

Operatif Seviye

Harbin stratejik ve taktik seviyeleri arasında bir köprü teşkil eden operatif seviye, büyük birliklerin sevk ve idaresi ile ilgilidir. Operatif faaliyetler, stratejik hedeflerin fiziki hedeflere dönüştürülmesini sağlar. Operatif seviyedeki harekât, ordu ve kolordu gibi büyük kara birlikleriyle birlikte hava ve deniz unsurları tarafından icra edilir.

Operatif seviyedeki harekâtın maksadı, muharebelerin ve harbin askeri hedefini ele geçirecek şekilde sevk ve idare edilmesidir. Operatif seviyedeki harekât geniş cephelerde ve büyük derinliklerde icra edilir. Planlama ve icra, uzun ve orta vadeli zaman sürelerini kapsamaktadır. Operatif seviye harbin sanat yönünü teşkil etmektedir. Bu seviyedeki harekâtları sevk ve idare eden askeri liderler düşman birlikleri karşısında fırsatları kollar, düşmana karşı nispi muharebe gücü üstünlüğü sağlamaya çalışır, birliklerini kullanılacağı en uygun yer ve zamanı belirlerler.

Operatif harekât sanatı, askeri şartlar, faaliyetler zinciri ve kaynaklara dayanarak sonuçları, yöntemleri ve araçları belirler. Uygun şekilde planlanan operatif harekât; teşkilat, bütünleme ve harekât alanı stratejileri ile büyük çaplı askeri harekât ve muharebelerin icrası yoluyla stratejik hedeflere ulaşmak için kaynakların verimli ve etkin kullanılmasına olanak sağlar.

Operatif seviyede harekâta manevra büyük öneme sahiptir. Düşmanın yaptığı hatalardan veya taktik seviyelerdeki başarılarından süratle faydalanmak maksadıyla manevra yapılır. Operatif seviyedeki manevra büyük çaptaki girmeleri, kuşatmaları, cephe taarruzlarını, çevirme harekâtını, aldatma hareketlerini ihtiva edebilir. Operatif seviyedeki harekâtın amacı muharebelerin harbin askeri hedefini ele geçirecek şekilde sevk ve idare

edilmesidir. Bu husus ordu ve kolordu gibi büyük birliklerin manevrasına ihtiyaç göstermektedir.

Taktik Seviye

Taktik seviyedeki faaliyetler ast kademelerde yer alan askeri birlikler tarafından yürütülen faaliyetlerdir. Bu faaliyetler askeri birliklerin imkân ve kabiliyetlerinden azami istifade etmek için kendi içinde ve düşmanla temas halinde olan birliklerin düşman ve taktik durumun gereklerine göre düzenlenmesini ve manevra yapmalarını kapsamaktadır. Taktik seviye tümen ve daha küçük seviyedeki birliklerin muharebeleri ile ilgilidir. Taktik seviyedeki harekâtın maksadı muharebeleri kazanmaktır.

Taktik seviyedeki harekât operatif seviyede yapılan planlamalara göre icra edilir. Taktik seviyedeki başarı, operatif seviyedeki manevra için imkânlar sağlar. Taktik seviyedeki askeri liderler birçok harekât şekli kullanarak kendilerine verilen görevleri yerine getirirler ve gerektiğinde çatışma ve muharebeye girerler. Çatışmalardan ve muharebelerden elde edilen başarı operatif seviyede başarılı olunmasını sağlar. Taktik seviyede ateş ve manevranın birlikte kullanılması ve koordinasyonu önem kazanır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi

Yunan Ordusunun 10 Temmuz 1921 tarihinden itibaren gerçekleştirdiği ve tarihimize Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olarak geçen taarruzun Seyitgazi istikametinde gelişme göstermeye başlaması üzerine kuşatılma riskinden kurtulmak maksadıyla Türk Ordusu Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmek zorunda kaldı. Muharebenin olumsuz şekilde gelişmesiyle

birlikte durumu yakından görmek için Mustafa Kemal Paşa 18 Temmuz 1921'de cepheye geldi. Ordunun gerçekten kritik bir durumda olduğunu gördükten sonra da Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi emrini verdi. Bu karar büyük bir cesaretle verilmişti, çünkü 100 km'lik bir arazi kesimi muharebe edilmeden düşmana terk ediliyordu.

Bu durum, önceki muharebeleri kaybetmiş olan ordunun moralini daha da bozabilir, direnme gücünü zayıflatabilirdi. Fakat gerçekçi ve ileri görüşlü bir asker olan Mustafa Kemal Paşa bu tehlikeli durumdan kurtulabilmek ve daha güvenceli olarak, daha uygun koşullar altında, düşmana karşı koyabilmek için bu kararını cesaretle verebilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu kararı vermesini gerektiren durumu şöyle ifade etmektedir:

Yunan ulusunun bütün gücüyle yaptığı bu saldırı karşısında bizim askerlik yönünden temel vazifemiz millî mücadelenin başından beri izlediğimiz vazifeydi ki; o da her Yunan saldırısı karşısında kaldıkça bu saldırıyı, direnerek ve uygun hareketler yaparak durdurmak ve boşa çıkartmak ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak diye özetleyebiliriz.

Türk Ordusunun Sakarya mevzilerine çekilişi; kuvvet ve konum itibariyle stratejik durum üstünlüğü sağlamış olan düşman kuvvetleri karşısında savunan bir kuvvetin, kendi inisiyatifi ile muharebeden sıyrılıp, uygun bir mevzide zaman ve durum üstünlüğü kazanarak zafere ulaşabildiği eşsiz bir örnektir. Türk Ordusunun Sakarya mevziine çekilme nedenleri; zaman kazanmak, kuvvetlerini korumak, arzu edilmeyen koşullarda muharebeden kaçınmak ve düşmanı elverişsiz bir duruma sokmak olarak açıklanabilir.

Zaman Kazanmak

İkinci İnönü Muharebesi'nin ardından genel seferberlik yapmış olan Yunan Ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından önemli derecede üstündü. Yunan Ordusu hücumla geçtiği zaman Türk tarafı milletin bütün kaynak ve imkânlarını düşman karşısında toplamaya daha elverişli ve yeterli görünmüyordu. Diğer taraftan Güney Cephesi'nin lağvedilerek Batı Cephesi ile birleştirilmesi neticesinde artan tümen sayısı, sevk ve idareyi güçleştirmiş, grup teşkil edilmesi zorunlu olmuştu. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde yaşanan kayıplar nedeniyle ordunun yeniden düzenlenmesi ve ikmal edilmesi ihtiyacı vardı. Taktik seviyede eğitim noksanlığından kaynaklanan sevk ve idare hatalarının da süratle giderilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Türk Ordusunun seferberliğini tamamlamak, yeniden teşkilatlanmasını sağlamak, emir komuta birliğini tesis etmek ve eğitimini pekiştirmek için zaman kazanmaya ihtiyacı vardı. Sakarya doğusuna çekilmek sureti ile Türk Ordusu bu hazırlıkları tamamlamak için kısa da olsa istediği zamanı kazanmıştır.

Kuvvetleri Korumak ve Arzu Edilmeyen Koşullar Altında Muharebeden Kaçınmak

Savunma cephesinin yarım daire şeklinde olması, Yunan Kuvvetlerine başlangıçtan, itibaren kuşatma imkânı vermekteydi. Özellikle Seyitgazi-Eskişehir istikametinde güneyden yapılacak bir kuşatıcı taarruzun, Türk kuvvetlerini çok tehlikeli bir duruma sokacağı açıktı. Bunu önlemek için eldeki birliklerin, kuşatmayı önlemek üzere cepheyi takviyede kullanılması,

derinlikte yeterli ihtiyat bulundurulamamasına sebep olmuş ve cepheyi herhangi bir yerinden yarılabilir şekilde hassas bir duruma sokmuştu. Savunma mevzii yer yer 90 derecelik açıyla kırılan, birbiriyle irtibatsız görünümüyle düzenli bir savunma tesisine imkân vermiyordu. Bütün bu nedenlerle Türk Ordusunun iç hat durumundan yararlanma imkânı kalmamıştı. Geniş cephede, birbirinden irtibatsız ve tam olarak hazırlanamamış mevzilerde elde yeterli ihtiyat olmadan savunmak inisiyatifi baştan yitirmek demek olacaktı.

Düşmanı Elverişsiz Bir Duruma Sokmak

Yunanlıların Bursa ve Uşak'ta iki yığınak teşkil etmeleri, Kütahya mevzilerinin kendilerine bahşettiği dış hat durumundan yararlanma imkânını artırmaktaydı. Ayrıca 120 km genişliğindeki bu mevzi Yunan Kuvvetlerince herhangi bir yerinden yarılmaya hassas bir durumdaydı. Buna mukabil Türk Ordusunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi halinde; Yunan Kuvvetlerinin ikmal hatlarının uzaması, Kuvvetlerinin yeniden tertiplenmesi için zaman gerekmesi, Kuzeyde Sündiken dağları ve Porsuk suyunun kuşatıcı manevrayı tahdit etmesi, güneyde Haymana istikametinden nispeten kuşatıcı manevraya imkân vermekte ise de, ikmal yollarının mevcut olmayışı, ve nihayet orta kesimde 75 km uzunluğundaki savunma mevziinin cephesinde, 15-20 m genişliğindeki Sakarya nehrinin iki nokta (Kavuncu Köprüsü ve Beylik Köprü) haricinde geçit vermemesi, doğu sırtlarının da batı sırtlarına hakim durumda olması savunana üstünlük sağlayacaktı. Böylece Türk Ordusu'nun 120 km genişlikteki bir mevziden, 75 km genişliğindeki bir mevziye çekilirken kuvvet tasarrufu imkânı bulmasına karşılık, Yunan

Kuvvetleri dış hat imkânlarından yoksun olacak ve Türk savunma mevziine cephe taarruzu yapmak zorunda kalacaktı.

Sakarya doğusuna çekilmek suretiyle Türk ordusunun yeniden ikmal edilmesi, donatılması ve takviye edilebilmesi için kısa da olsa ihtiyaç duyulan zaman kazanılmıştır. Geri çekilen ordunun ikmal merkezlerine daha yakın bir mevkie gelmiş olması nedeni ile ikmal ve takviye işlemlerinin daha kısa zamanda yapılması sağlanmıştır. Muharebelere verilen ara bu faaliyetlerin daha iyi şekilde tamamlanmasına olanak tanımıştır. Ulaştırma mesafelerinin kısalması lojistik bakımdan da önemli avantajlar sağlamıştır.

Türk Ordusunun amacı, Sakarya nehri doğusunda savunarak düşman taarruzlarını kırmak ve elverişli durumlar meydana gelince karşı taarruza geçmek idi. Sakarya Meydan Muharebesinde, klasik savunma anlayışındaki “bir hatta başarılı olunmazsa gerideki başka bir hatta çekilmesi” şeklindeki uygulama yerine, birliklerin tutunabildikleri ilk yerde savunmaya devam etmeleri, hatlara bağlı olmayan harekâtın özelliklerini yansıtmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Sakarya’da uygulanan savaşın stratejisini şu şekilde ifade etmiştir:

Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için, küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler, ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide sonuna kadar dayanmağa ve mukavemete mecburdur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Operatif Savunma Esasları

Sakarya gerisine çekilmeden önce bu mevzi için hazırlanmış bir plân mevcut değildi. Çünkü Sakarya mevzi bir harekât harbi esaslarına göre ivedilikle işgal edilmişti. Zamanın darlığından dolayı da kıt imkânlar içinde tahkim edilmesine çalışılmıştı. Sakarya mevzileri, evvelden düşünülmüş ve sağlamaştırılmış bir mevzi değildir. Batı Cephesi Sakarya'ya geri çekilmek kararı verdiği andan itibaren esaslı bir keşif yaptırmış ve imkân, zaman ve malzeme nispetinde toprak tahkimata başlamıştır.

Türk Ordusu Sakarya doğusuna çekildikten sonra yeniden teşkilatlanmıştır. Bu teşkilat yapısına göre Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa olmak üzere grup komutanlıkları ve bağlı tümen komutanlıkları yeniden düzenlenmiştir. Cephe karargâhı, Ankara ve Polatlı arasında yer alan Alagöz'de kurulmuştur. Türk ordusu bu teşkilat yapısı içinde kolordu seviyesinde yedi grup olarak tertiplenmiştir. Asıl muharebe kuvvetleri Sakarya doğusunda mevzilenirken, batısında sadece hareket kabiliyeti yüksek süvari ağırlıklı örtme birlikleri bırakılmıştır. Yunan ordusunun Sakarya mevzilerine ulaşmasını müteakip Türk birlikleri savunma için kuzeyden güneye doğru Mürettep Kolordu, 12'nci Grup, 4'üncü Grup, 3'üncü Grup ve 2'nci Grup olacak şekilde konuşlanması planlanmıştır. Muharebenin başlangıcında 1'inci Grup ihtiyatta kalacak, 5'inci Grup ise ordu güney kanadında bırakılmıştır.

Sakarya doğusuna çekilen Türk ordusu dar bir cephede derinliğine tertiplenme imkânı bulmuştur. Cephe genişliği ortalama 100 km ve derinliği 25 kilometreydi. Savunma, doğal bir engel olarak Sakarya Nehri gerisinde

tertiplenmiştir. Düşmanın hareket tarzına göre birlikleri toplayabilmek için geride kuvvetli ihtiyatlar bulundurmak sureti ile savunma genel olarak oynak savunma esaslarına göre planlanmıştır.

Savunma planına göre Yunan ordusunun ilerleme istikameti belli oluncaya kadar Türk ordusunun Ankara çayı – Ilıcaözü (Göksu) hattında tertiplenmesi ve bu hattın gerisinde kuvvetli ihtiyatlar bulundurulması, Yunanlıların herhangi bir kanadı kuşatmak için manevra yapması halinde ihtiyatların bu bölgelere kanalize edilmesi planlanmıştır.

Bu savunma planını gerçekleştirmek için ordu, Engürü suyu ve Ilıca vadisi arasında kalan Sakarya doğusundaki mevzileri sahil kesiminden itibaren savunacaktı. Eğer düşman kuzeyden bir kuşatma yaparsa geride bulunan ihtiyat kuvvetleri kuzeye sevk edilerek muharebe hattı takviye edilecekti. Düşmanın güney kanattan bir kuşatma hareketine başvurması halinde ihtiyatlar Ilıca vadisi kuzeyinde yer alan hatta toplanarak ordu sol yanının takviye edilmesi planlanmıştır.

Yunan ordusunun ileri harekâtını büyük bir dikkatle takip eden Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Yunanların bir kuşatma hareketi ile birleştirilmiş cephe taarruzları yapacağı kanaatinde idiler. Asıl önemli olan mesele ise, Türk ordusunun sol kanadını kuşatacak olan Yunan kuvvetlerinin demiryolundan ve Yukarı Sakarya havzasından ne kadar uzaklaşabileceklerini kestirmekti. Bu maksatla ilk tedbir olarak, Ankara çayından güneye doğru uzayan cephenin sol kanadı Mangal Dağı'na dayandırıldı. Mangal Dağı-Beşköprü hattının kuzeyinde on iki piyade tümeni, bu hattın doğu ve güneydoğu bölgesinde üç süvari tümeni ve bir süvari tugayı hazır hale getirilerek

savunma düzeni alındı. Beşköprü-Yenimehmetli hattının kuzeyinde dört piyade tümeni ile bir süvari tümeni geniş bir cephede bırakıldı. Böylece Yunan Ordusunun, Türk ordusunun doğu kanadını kuşatma ve cephesini yarma teşebbüsleri daha muharebe başlarken Türk komuta kademesi tarafından isabetle tespit ve takdir edilerek, gerekli düzen alınmış ve sevk ve idare üstünlüğü ele geçirilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Taktik Savunma Esasları

Taktik seviye, tümen ve daha küçük seviyedeki birliklerin muharebeleridir. Türk Ordusunun taktik seviyedeki birlikleri grup komutanlıkları altında teşkil edilen tümenlerden oluşmaktadır. Kolordu yetkisinde yedi grubun kuruluşunda yer alan 17 piyade tümeni, dört süvari tümeni ve bir süvari tugayı ile bir bağımsız piyade tümeni, bir bağımsız süvari tümeni ve cephe bağlı birlikleri Sakarya Muharebesi'ne katılmıştır. Piyade birliklerinin tümen ve daha alt kademedeki birlikleri üçlü teşkilât esasına göre yeniden düzenlenmişti. Kural olarak bir piyade tümeni, üç piyade alayı, bir hücum taburu ve tümen bağlı birliklerinden oluşuyordu. Böylece bir piyade tümeninde 10 piyade taburu, 30 piyade bölüğü ve 9 ağır makineli tüfek bölüğü mevcuttu (Türk İstiklal Harbi, C.2, Ks.5, Kitap.1, 1972, s.57-59).

Birinci hat tümenleri bölgeye gelen ana yaklaşma istikametlerini, bu yaklaşma istikametlerini kontrol altında tutan kritik arazi arızalarını elde bulunduracak şekilde mevzilerini işgal ettiler. Doğal engellerin yanında mevzilerin tahkim edilmesine çalıştılar. Mustafa Kemal Paşa, bu savunma

planı kapsamında birliklerin taktik açıdan uygulayacağı savunma esasları ile ilgili olarak savunmanın yapılması hakkındaki bir direktif yayımladı.

Bu direktife göre; Sakarya mevzilerinde cereyan edecek muhabereelerde genel olarak öngörülen savunma; adım adım savunma ve direnme sırasına göre hedefleri sınırlandırılmış karşı taarruzlarla düşmanı yıpratmak, böylece düşmanın taarruz iradesini kırmak suretiyle, oynak bir savunma şeklinde düşünülmüştür. İmkân ve fırsat doğarsa, genel bir karşı taarruz yapılması da göz önünde bulundurulduğundan ordu teşkilâtı içinde yan yana cepheye sokulan grupların sevk ve idaresinde komşu gruplarla sıkı bir temas ve irtibat halinde olmasına önem verilmiştir. Büyük çapta kuşatma manevraları yapan oynak bir düşman karşısında açık kanat ve yanları korumak için kuvvetleri ivedilikle sağa sola kaydırmak düşmanın her manevrasını yerinde ve zamanında değerlendirip buna göre karşı tedbirleri hemen almak maksadıyla gerekli tedbirler alınmıştır.

Savunma planı hatlara bağlı kalmaksızın bir seri savunmayı esas almıştır. Bu her birliğin düşman baskısı ile geri atılması halinde bulundu yerde savunmaya devam etmesi, karşı taarruz yapacak kuvvetlere yer ve zaman kazandırması esasına dayanmaktadır. Savunma mevziinde bazı noktalarda dalgalanmalar olsa ve mevzide bir birlik herhangi bir nedenle geri çekilse de yanındaki birliğin savunduğu mevziini kuvvet ve inatla elde buldurması ve çekilen kıtaya topçusu ve piyadesiyle yardım etmesi öngörülmüştür.

Alt kademelerin sevk ve idaresinde özellikle topçu ve piyadenin birlikte etkili olmasına önem verilmiştir (Türk İstiklal Harbi, C.2, Ks.5, Kitap.1, 1972, s. 87). Ateş gücü, manevra unsurları ile birleştirmek sureti

muharebe etkinliğinin artırılmasına çalışılmıştır. Batı Cephesi Komutanı da, özellikle topçunun kullanılması hakkında grup komutanlıklarını uyarmış ve topçusunu iyi kullanan tarafın muharebeyi kazanacağını söylemiştir. Nitekim Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nin kazanılmasında topçuların iyi kullanılmasının etkisi netice üzerinde büyük olmuştur.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, düşmanın hemen bütün kuvvetinin Çanakçı-Mangal dağı hattında kullanılması ihtimalinin çok arttığını fark ederek Batı Cephesi'nin çok kuvvet toplamaya çalıştığı bu bölgede aynı zamanda büyük bir topçu kuvvetinin de bulundurulması ile kesin sonucun emniyet ve süratle sağlanacağını Cephe Komutanı'na bildirdi. Bunun üzerine Mürettep Kolordu topçuları hariç, kesin sonuç bölgesinde 142 top toplandı (Türk İstiklal Harbi, C.2, Ks.5, Kitap.2, 1973, s. 16). Böylece savunmada kuvvet çoğunluğu oluşturulmaya çalışıldı.

Taktik açıdan değerlendirildiğinde, Sakarya Meydan Muharebesi 25 km derinlikte yapılmış bir sath (alan) muharebesi olarak gerçekleşmiş, "Hat Taktiği" mazide kalmıştır (Türkmen, 2012, s.143). Bu taktik, hem askerlik tarihi açısından daha önce meydan savaşlarında hiç görülmeyen bir taktiği uygulamaya sokmuş ve bu taktik nedeniyle kâğıt üzerinde üstün görünen Yunan ordusunu geri çekilmeye zorlamıştır. Böylece en zor şartlarda bile kazanma şansı olduğunu göstermiştir.

Yunan Ordu Komutanı taarruzlarının başarılı olmamasını; "Türk ordusunun yeni kuvvetlerle takviyesi, Türk mevzilerinin pek tahkimli olması, Türklerin bu mevzilerde kahramanca, inatla ve adım adım savunması, Türk süvarilerinin akınları ile ikmal ve ulaştırma hizmetlerinin taciz edilmesi" sebeplerine dayandırmıştır (Türk İstiklal Harbi, C.2, Ks.5, Kitap.2, 1973, s.

198). 2 inci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea da Türk savunması hakkında şunları ifade etmişti; “Türklerin taktiği belli idi. Evvelâ bizi açılıp yayılmaya sevk ediyor, kayıplar verdiriyor ve müthiş cephane sarf ettirdikten sonra daha evvel hazırladığı mevzilere çekiliyordu.” (Andreu, s.119-122)

Sakarya Meydan Muharebesi hatlara bağlı olmayan muharebelere güzel bir örnek teşkil etmektedir. Türk ordusu, muharebe sahasında harekât prensiplerinin gereklerini layıkıyla yerine getirmiştir. Taarruz kabiliyeti kazanana kadar Yunan taarruzunun durdurulması ve zaman kazanılması, bu süre zarfında da düşmanın yıpratılması hedeflemiştir. Bu hedefi başarmak için Yunan taarruzlarının kuşatma ve yarma bölgelerine kuvvetlerinin çoğunluğunu zamanında konuşlandırmak suretiyle sıklet merkezi oluşturmuş, her fırsatta karşı taarruzlar yaparak kaybedilen yerleri geri almıştır.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın “Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır, o sath bütün vatandır...” sözleriyle yeni bir askeri strateji geliştirdiği ve yön verdiği Sakarya Meydan Muharebesi, 13 Eylül 1921’de Türklerin kesin zaferiyle sonuçlanmış ve Milli Mücadele döneminde yeni bir döneme girilmiştir. Önce Sakarya doğusu, sonra da Afyon-Eskişehir hattına kadar olan vatan parçası Yunanlılardan temizlenmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Ordusunun askeri stratejisi Sakarya Nehri doğusuna çekilerek düşmanla arasına mesafe koyması ve düşmanı ülke derinliğine çekerek mağlup etme üzerine kurulmuştur. Yunan Ordusu, Anadolu’nun içlerine doğru ilerledikçe çok daha fazla sıkıntı ile karşı

karşıya kalmıştır. Sakarya Nehri'ne kadar gelen Yunan Ordusu ikmal noktalarından uzaklaşmıştır. Böylece hareket üslerinden uzaklaşan Yunan Ordusu yeniden destek örgütleri kurmak zorunda kalmış ve öncesinde öngöremediği güçlüklerle karşılaşmıştır. Diğer taraftan Türk Ordusu'nun koşulları daha elverişli hale gelmiştir. Ayrıca harekât alanı değişmiştir ve muharebeler artık Anadolu'nun ortasında, Türk Ordusunun istediği bölgede gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa planladığı şekilde Yunan Ordusunu Türk Ordusu için daha elverişli şartlarda muharebe etmek zorunda bırakmış ve mağlup etmiştir.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra, insan gücünün 1/2'ini, silah gücünün de 1/10'unu kaybetmiş olan Batı Cephesi Komutanlığı, Sakarya Nehri'nin gerisine çekilmek sureti ile Yunan Ordusu'yla arasına büyük mesafeler koyarak, derlenip toparlanabilmiş ve güçlenebilecek bir imkâna sahip olmuştur. Sakarya Nehri doğusuna çekilmek sureti ile önemli güç kaybına uğrayan ve büyük yokluklar içinde bocalayan Türk ordusunun yeniden toparlanması ve düşmanın karşısına çıkmasında çok kıymetli zaman kazanılmış ve Tekâlif-i Milliye Emirleri ile Ordunun yeniden ikmali sağlanmıştır.

Yunan Ordusu, stratejik açıdan büyük sevk ve idaredeki başarısızlığı yanı sıra Türk Ordusunun şiddetle karşı koyması karşısında, taktik alandaki bütün çabalarına rağmen muharebeyi kaybetmiş, ümitsiz ve kararsız bir duruma düşmüştür. Muharebelerin neticesinde Yunan ordusu stratejik taarruz gücünü kaybetmiş, savunma durumuna geçmiştir. Türk ordusu ise inisiyatifi eline geçirmiş ve stratejik savunmadan stratejik taarruz durumuna geçmiştir (Ener, 1938, s.60).

Kaynakça

- Akad, M. T., & Berktaş, A. (2013). *Askeri Tarihte Stratejik Düşünce*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ener, S. (1938). *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*. Ankara: Harp Okulu Basımevi.
- Stephens, A., Baker, D. N., & Yazır, S. (2009). *Savaşı Anlamak: 21. Yüzyıl İçin Strateji*. Phoenix.
- Türkmen, Z. (2019). "Fahri Aykut'un Yazdıklarına Göre Sakarya Meydan Muharebesi'nde IV. Grup Komutanlığı'nın Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme", Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu, (Ed. Temuçin F. Ertan, Bahar İzmir), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayın No:60, s.201-225.
- Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921). (1972). C.II, 5.Kısım, 1.Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât. (1973). C.II, Ks.5, 2.Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Tzu, S. (2008). *Savaş Sanatı*, (çev. Adil Demir). İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Vasilopedos, A. (1928). *Eskişehir-Sakarya 1921*, (çev. Cemal Tosun). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Von Clausewitz, C. (2003). *Savaş Üzerine*, (çev. Şiar Yalçın). Eriş Yayınları.

